

CUMHURİYET'İ HAZIRLAYAN DÜŞÜNCE ORTAMI (I)

Prof. Dr. Özer OZANKAYA

I. GİRİŞ

Çağdaş Türk toplum yapısının sağlam dayanakları Cumhuriyet kurumlarıdır: siyasal kurumumuz, aile, eğitim, ekonomi kurumlarımız ve dünya görüşü sağlayan kurumlarımız.

ATATÜRK'ün tüm uygar insanlığa örnek olacak üstün düşünce ve eylem önderliğinde gerçekleşen bu kurumsal düzenlemeler, ne yazık ki bugün bile ya köksüz, tepeden inme, başka deyişle toplumsal beklentiler içinde yer almayan şeylermiş gibi, yada ikinci bir "Tanzimat" hareketiymiş gibi sunulmak istenmektedir.

Bu yazı dizisinin amacı, Türk Devrimini böyle sunma isteklerinin arkasındaki güdülerini çözümlemek değildir. Türk Devriminin bilim, felsefe ve yönetim sanatı alanlarını da kavrayan tüm uygar insanlığa örnek olacak değerinde özgün bir bileştirim (sentez) olduğunu belirtmek de bu dizinin amacı içinde bulunmamaktadır.¹

Gözettiğimiz başlıca iki amaç vardır: A) Cumhuriyet'in getirdiği kurumsal düzenlemelerin, özellikle 1880'lerden başlayarak Türk bilim, sanat ve kültür dünyasında yer tutan birçok aydınların yoğun bir biçimde özlemini çektikleri, ama tam kapsamıyla çözümleyip adını koyamadıkları düzenlemeler olduğunu göstermek; B) Yazı ve Dil Devrimleri dolayısıyla söz konusu dönemdeki toplumsal düşünce ürünlerini okuyamayan kuşaklara bu düşüncelerden örnekler vermek.

Bu amaçlar için bu dizide iki kaynaktan seçmeler yapacağız:

1. Büyük ilgiyle okunan ve yayınlarının hemen tümüne yakın bölümünü 1913-1917 yılları arasında yayınlayan Celâl Nuri'nin kitapları.
2. 1922'de yayınlanmaya başlayan ve kanımca bugün bile aynı dol-

¹ Türk Devrimi'nin bu özelliği, başka bir incelememizde belirtilmeğe çalışılmıştır. Bkz.: "Bir Uygarlık Tasarısı Gerektiren Kapsamıyla İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme," TODAİE İnsan Hakları Yıllığı, 1986 ss. 117-132.

gunlukta ve düzeyde bir benzeri bulunmayan MUALLİMLER MECMUASI'nın 1925'e kadar olan sayılarındaki yazılar.

Dizinin bu ilk yazısında önce Celâl Nuri (İleri)'nin kişiliği üzerine kısa bilgi verecek, daha sonra da **Tarih-i İstikbal: Mesail-i Siyasiye ve Mesail-i İctimaiye** adlı kitaplarından yaptığımız seçmelerin bir bölümünü sunacağız.

CELÂL NURİ (İLERİ) KİMDİR?

1870 - 1939 yılları arasında yaşayan Celâl Nuri, asıl olarak geniş okuyucu kesime ulaşmayı amaçlayarak gününe göre oldukça açık bir anlatımla kaleme aldığı çok sayıdaki yapıtlarının hemen tümünü ikinci Meşrutiyet döneminde yayımlanmış olan, bilimden ve ilerlemeden yana bir yazar ve düşündürüdür. Denilebilir ki, tüm yapıtlarına temel olan ana düşüncesi, kendi kaleminden çıkan biçimiyle şudur: "Her sorunun, insanlık tarihinde, er geç özgürlükle çözüleceği, sarsılmaz bir genel kuraldır." (**Kadınlarımız**, 1331, s. 16). Çok kısa bir zaman süresi içinde yayınladığı çok sayıdaki kitapları, pek çok soruna yer vermiştir. Ayan üyesi Nuri Bey'in oğlu olan ve Gelibolu'da doğan Celâl Nuri Galatasaray Lisesi ve Hukuk Mektebini bitirmiş, aynı zamanda İngilizce öğrenmiştir. Son Osmanlı Meclisinde Gelibolu Milletvekili olan Celâl Nuri Cumhuriyet döneminde de uzun süre milletvekilliği yapmıştır. Başlıca yapıtları şunlardır:

Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye (Osmanlı'nın Yıkılış Tarihi), 1915.

İştirâk Etmediğimiz Harekât - Keşfiyyat, Rönesans ve Reform Harekâtı, 1917.

Kadınlarımız, 1915.

Tarih-i İstikbal, Mesail-i Fikriye, Mesail-i Siyasiye ve Mesail-i İctimaiye başlıklı üç cilt içinde, 1915.

Şimal Hatıraları

Taç Giyen Millet, 1923.

Türk İnkılabı, 1926.

Bu dizinin amacı Celâl Nuri'yi tanıtmak olmadığı için, kendisinin birçok konulardaki düşüncelerini tanıtıcı bir seçme yapmayı düşünmüyoruz. Tersine asıl olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kurumları ve bu kurumlara öz olan ana dünya görüşünün bir çok öğelerini haber veren yazarlara bir örnek olmak üzere seçmeler yapmış bulunuyoruz. Sözü Celâl Nuri'ye bırakmadan diyebiliriz ki, bu değerli yazar yapıtlarında "ulus"

olmanın gereklerini, bunlardan yoksunluğun yol açtığı yıkımı da çok açık bir biçimde dile getirerek anlatmaya büyük emek harcamıştır.

I. "AVRUPA'NIN İÇİMİZE GİRİŞİ VE ETKİLEYİŞİ"²

Bir ülkenin hangi devlete ait olduğu, orada işleyen sermayenin çoğunluğuna göre belirlenmek gerekse, Osmanlı ülkeleri çoktan Osmanlılıktan çıkmış olacaktı.

Ne yazık ki kimi kez sermayeye, yabancıların bir ülke içinde açtığı işlere önem veriliyor ve asıl ülke halkı haklardan yoksun kalıyor. ... Bütün sömürgelerde bu durumla karşılaşırız. Avrupa birçok yerleri parası ve emeği ile barışçıl yollardan ele geçiriyor. Bu tür girişi çoğunlukla asıl ülke halkının her alanda yenilgisi, dahası güvenliği koruyamayacak ölçüde kötüleşmesi, daha sonra da sermaye sahibi devletin o ülkeyi doğrudan doğruya askeri işgali altına alması izliyor.

Mısır, az ötemizde, ders alınacak bir örnektir. Mısır, özellikle İsmail Paşa'nın hidivliği sırasında (mide fesadı gibi) hazine fesadına uğrayacak ölçüde çok borçlandı. Zaten Nil vadisi yabancı sarraflara borç karşılığı bırakılmış bulunuyordu. Bir küçük ihtilâl Avrupa çıkarlarına aykırı düştü: İskenderiye bombalandı ve Mısır bağımsızlığını elinden kaptırdı...

İtalyan maliyecilerinden Lotsati (?), bütçe açığının eğitici niteliğinden söz etmiş. Cavit Beyefendi de bu kibar sözleri bir resmi tasarısının tepesine koymuştu. Bu sözde bir doğru ve bir de yanlış var: İtalyanlar gibi tam gençlik çağında, güçlü, başıbozukluğa uğramamış, her alanda yitirdiğini yerine koymaya çalışan, istencine sahip bir ulus için bu görüş pek doğrudur. Ama iktisadi etkinliğin başlamadığı yerlerde sanmam ki bu söz doğru olsun. Bunu yaşamdan iki örnek ile açıklayacağım. Saygınlığı olan bir tüccar için borçlanma kötü bir şey değildir. Dahası, böyle bir tüccar önemlice bir borç aldığı anda pek sevinir. Oysa bir mirasyedi için borç gibi tehlikeli bir şey olamaz.

... Yüksek tabakamız mirasyediden başka bir şey değildir. En korknuç yıkımlarımızdan sonra, Kâmil Paşa'nın dördüncü sadrazamlığında, Edirne hâlâ kahramanca dayanırken, Bâb-ı Âli sınırları içinde birkaç kişinin "Şu Edirne'yi versek de borç alabilirsek" dediklerini kötü haber ve kötü düşünce duymaya pek alışkın bu kulaklarımla duydum. O günün sadrazamı, siyasetin ustası, görmüş-geçirmiş (pîri) dışişleri bakanı da bu düşünceydi. "Yedi gün sonra aç kalacağız; Bulgarların isteklerini kabul etmekten başka umarımız yoktur. Yine ondan sonra da borçlanabilmek için

² Celâl Nuri, Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye, 1331, s. 37-47.

içerde bir uygunsuzluk çıkarmamalıyız...” İşte bu tür siyasal çizgi, o günkü has meclisin görüşü idi.

Bu düşüncede olanlar için bütçe açığının eğitici değeri olmak şöyle dursun, karışıklık getirici, yüz kızartıcı özelliği vardır.

Geri ve istencine sahip olmayan uluslar için borç alıp bütün işleri yabancılara kaptırmaktansa, hiçbir şey yapmayıp eski yaşamı sürdürmek daha uygundur.

Eğer Türkler ve Osmanlılara bir ekonomik canlılık gelmezse, günden güne Avrupa etkisi Osmanlı etkisini yener. Her daire bir Paris bankerinin malikânesi olur. Avrupa ve özellikle Fransız sarraflarının ne denli kıyııcı, duygusuz, insanlıktan yoksun, acımasız olduklarını söylemeğe gerek görmüyorum. Bunlardan sakınırım. Fransa’da banka ve hükümet biridir. Banka, barışçı etkileme ve sokulma yollarıyla bir yere girdikten sonra, hükümet de az bir gecikme ile elinde silâh olarak oraya girer ve kendileri bir lokmaya malik olmak için bütün devletlere birer karşılık sağlamak konusunda uyuşukluk göstermez. Ekonomik bağımsızlığın yitirilmesi, her zaman, siyasal bağımsızlığın yitirilmesine varmasa bile yine çok kötü bir şeydir. Ulusu ulus olarak öldürür. Ekonomik bakımdan fetholunmuş yerlerde asıl ulus bir işçi —ama aşağı anlamda bir işçi—dir. Sömürgeciler (özellikle sarraf sömürgeciler) sömürgelerdeki halka insan gözüyle bakmamaktadırlar. Onların hayvanca çıkarları da bunu gerektirir. Bir çiftlikteki hayvanların hakları mal sahibini hiç ilgilendirmediği gibi, sömürge denen çiftliklerdeki halkların hakları da, (metropol)ü hiç uğraştırmaz.

Tuttuğumuz sakat ve alçakça ekonomik siyaset ile ülkemiz yavaş yavaş sömürgeleştiriliyor. Biz farkına varmıyoruz, ama temelli, dirençli bir ordu her gün bir adım ülkemizde ilerliyor. Bu yolla Avrupa’dan gelen her bir lira, içimize giren ve etki eden ordunun bir eridir. Hem bu muzaffer er pek şanslı bir biçimde geliyor : biz yenikler onun ülkemize girişini istiyoruz, tıpkı tüfeğinin hedefine güle oynaya yüreğimizi, bütün kutsal değerlerimizi koyuyoruz.

Bu gidişin sonu ne olacak? Bizim aldığımız borçlar sağlam ulusların borçlarına benzemez. Onlar aldıkları paranın pek önemli bölümü ile çalışıyorlar, çabalyorlar, onu arttırıyorlar. Biz ise elimize geçeni yiyoruz, çar çur ediyoruz.

Ülkede hiçbir yeni iş halka nasip olmuyor. Türkler Türkiye’de en küçük “büyük-devlet” kadar bile haklara sahip değildirler.

İşler açılmış, yasaların yolsuzlukları kaldırılmış, Avrupa sermayesi ülkeye akıtılmış varsayıyorum. Acaba böyle on yıl geçerse, bizim için

bayağı taşıyıcılıktan, hammallıktan başka yapacak bir şey kalır mı? Bir ölçüde iyice işler için Alman Demiryolları bile işçilerini İtalya'dan getiriyor. Tarım için makinalar ve motorlar kullanılıyor. Bütün bu gerçekler inceleyici bir bakışla alınacak olursa, "Osmanlılar gelecekte ne yiyecek?" kaygısı olanca korkunçluğu ile düşüncelerimi baskı altına alıyor.

Gerçi başka uluslar da borçlanıyor. Rusya ve Romanya gibi bildiğim iki ülke de büyük tutarlarda borç aldı. Ama onların borçlanma biçimi ile bizim borçlanma biçimimiz arasında büyük fark var. ... Rusya'da yabancılar gerek kişi olarak, gerek parasal olarak pek çok iş yaptılar, ama ülkeyi ellerine geçirmediler. Böylece halk yetişti. Bugün hiç bir Avrupalının Rusya'ya "barışçıl yoldan girmek" (pénétration pacifique) aklına ve tasarımına gelmez. Bizde ne yazık ki işleri tersine görüyorum. Bir ekonomik politikamız yok. Ne hükümetin, ne de toplumun henüz bu konuda düşüncesi oluşmamıştır. Tersine, Avrupa'dan gelen ya da Galata ve Beyoğlu aşağılık çevrelerinde mantar gibi biten bir takım dolandırıcılar bakanlıklara pek kötü düşünceler veriyorlar ve içimizin temizliğinden yararlanarak bizi çıkmaz sokaklara yöneltiyorlar. Pek doğru, pek sağlam kişilikli bakanlarımız böyle bir takım aldatmalara kanmışlardır. Bizim kendi maliye siyasetimiz olmalıdır. Kesinlikle bu konuda Avrupa'dan görüş ve danışman getirtmemeliyiz. Dâvâcının avukatı dâvâlinin kulu olursa durumu düşününüz! Fransa'dan gelecek danışman, bizim yararımıza bize ne görüş verebilir?

"Acaba bu içimize giriş ve etkileyişi önlemek, başka deyişle gelecekte bağımsızlığımızı koruyabilmek ve bununla birlikte parasız, aç kalmamak olanaklı mıdır?" sorusu bu yazının bitişinde doğal olarak akla gelir. Dünyada her şey olanaklıdır. İstenc, iyi niyet, ve o ölçüde de bilgi ve uzak görüşlülük her halde amacı sağlar. Ben buna inanıyorum. Rusya ve Romanya'nın, dahası Amerika'da kimi cumhuriyetlerin bizim gibi paraya pek çok duydukları ve yabancılara kapılarını açtıkları halde, bağımsızlıklarını koruyarak uluslarını yetiştirdiklerini, karşıt örnek olmak üzere belirtebilirim. İyi yönetim, güçlü bir ekonomik politika, ulusu yetiştirmek kesin kararlılığı gibi kimi şeylerle hem Avrupa'nın parasından, bilim ve uzmanlığından yararlanabiliriz, hem de tam özgürlüğümüz elimizde kalır. İyi önlemlerle Avrupa akıl ve parası bizi diriltebilir; tersine bugünkü biçimiyle borçlanma yolu ile aynı akıl ve para yıkılıp yok olmamızı kolaylaştırır. Avrupa'nın parası iki saplı bir bıçak gibidir: ters tutarsak elimizi keser. Sapından kullanırsak işimizi görür. Öyle ise iyi ve sağlam temellere üzerine dayalı, yetkin ve uzak görüşlü bir ekonomik anayasa yapmadan yapılan borçlanmalar, verilen ayrıcalıklar beni çok korkutuyor. Bâb-ı Âli açıklamalarında dolaşan bir takım kişilerin bugünkü gereksinimlerini gidermek için aldığımız paralar ile çocuklarımızı ve on-

lardan sonra gelecek kuşaklarımızı tutsak ediyoruz, ya da tutsaklıklarını daha da ağırlaştırıyoruz. Borçların, ayrıcalıkların arkasından donanmaların, orduların, denetimlerin, sömürgeci yönetimlerin de geleceğini bilmiyoruz. Borçlanmadan öylesine yararlanmalıyız ki bunlar bizim başımıza denetimler, donanmalar gibi belâlar getireceğine, buradaki bağımsızlığı yok edici kurumları kaldırsın. Planımız bugüne değil, geleceğe dönük olmalıdır. Bütün siyasetimiz ekonomimizdedir. Belki ordumuz, donanmamız yöneticilerimiz varlığımızı korumak için pek büyük özverilerde bulunurlar, çok yönlü düşünürler; ama ekonomimizi düzenlemez, ulusallık bakış açısından düşünmez isek, bir gün gelir, bütün çalışmalara, çabalamalara karşın defterleri mahkemeye teslim zorunda kalırız! Geminin yelkenlerini onarır, iplerini yenilerken, gövdesinde açılmış bir delik yavaş yavaş su almasına, batmasına neden olabilir. Devlet gemisi şimdi bu durumdadır. Bayezit dolaylarında açılmış bir küçük çukur vardır ki oraya Seine ve Thames ırmaklarından, hiç belli olmadan su giriyor.

Sözün sonu : bu ardı gelmeyen borçlanmalar yıl oniki ay yapılırken, hükümet de, İttihat ve Terakki de, biraz bunların ne ölçüde, nasıl, niçin süregideceğini düşünmelidir. Bir ekonomi siyaseti belirlemeden ve bunu pek sağlam bir yasaya —yazılı olmayan bir yasa olsa bile— koymadan borçlanmak ve özellikle bol keseden ayrıcalık vermek, tanı konmadan sağaltmaya girişmek demektir. Böyle düşüncesiz düzenlerde ise, kimi kez panzehir sayılan şey “öldürücü ilâç” olabilir.

II. ÜLKEMİZİN SAVAŞSIZ, YAVAŞ YAVAŞ FETHEDİLMESİ³

Biz doğulu halklar, yalnız kolayca görülen şeyleri görür olduk. Ancak nesnelere görüyoruz. Cisim ve maddeye ilişkin bir şey varsa, onu bildiğince anlıyoruz. Ama ne denli büyük olursa olsun, maddeleşmeyen akımları, azar azar ve çıkarsama yoluyla oluşan hareketleri izleyemiyoruz. Ülkemizin bir bölümü, örneğin bir bulgar canavarı tarafından koparılar ve oradaki dindaş ve soydaşlarımız haksızlıklara uğrarlarsa, o zaman çöşür, yor, bağıyor, çağırıyor. tepiniyor, ağlıyoruz. Ama ağır ağır ve gürültüsüz, “sistematik” ve sürekli bir plan izleyerek bir devlet ülkemizde bir çok haklara erişse, iç ve dış egemenlik hakkımızı sakat yollardan değiştirse, çevirdiği dolaplar uydurduğu işlerle illerimizi ipotek altına alsın, bu durum hiç de dikkatimizi çekmez, bizi düşündürmez!

Oysa Türk halkının henüz yolunu ve gidişini çizmemesi, ülkemizin savaşmadan, ağır ağır fethedilmesine yol açıyor. Yükselen bir deniz gibi Avrupa günden güne, dakikadan dakikaya karalarımıza giriyor. Biz bu

³ Celâl Nuri, Tarih-i İstikbal - Mesaili Siyasiye, C. 2, 1332, s. 48-58.

yükselen denizin alçalmasını sağlayacak hazırlıkları yapmazsak taşan sular bizi boğar.

Egemenliği kesin olarak yürürlükte olan bir geri devlet ile —örneğin Brezilya— Osmanlı devletini karşılaştırınız : Avrupa kurumları, egemenlik haklarını bozan Avrupa ayrıcalıkları, su üzerindeki zeytin yağı gibi ortaya çıkar.

Paraca, işce, hukukça Avrupa bize etkisini çok güçlü bir biçimde gösterdiği gibi, düşünce, duygu ve ahlak bakımlarından da etki alanını genişletiyor.

Bizde belki bir çok yurtsever bu maddesel etkiyi göz önüne almıştır. Zaten yayınlanan kitaplarda da, kapitülasyonlara, postalara, mali sınırlamalara, Genel Borçlar Kuruluşuna (Düyun-u Umumiye İdaresi), pürüzlü ayrıcalıklara, etki bölgelerine, elçiliklerin buyruğundaki vapurlara, özellikle son savaş nedeniyle Avrupa gemilerinin limanlarımızı dostlukla işgal etmelerine vb. ilişkin bölümler görülüyor. Ama düşünsel, duygusal, töresel etki konusu —sanırım ki— şimdiye değin sözünü ettiğim Uzağı görmeme özelliğimiz nedeniyle göz önüne alınmamıştır.

Yurdumuzda ulusal eğitimin savsaklanması bizi küçültmüştü. Avrupa'yı büyötmüştür.

Yeni ortaya atılmış, bir az süslenmiş, yazması olmadan fransızca'yı az-buçuk öğrenmiş ve hatta bir tarihte Boulevard des Italiens'de bir pansiyonda yirmibir gün oturmuş bir beyfendinin ortalama görüşü aşağı-yukarı şudur :

“— Ah, ne denli geriyiz! Yaşam Avrupa'dadır. Biz sönüğüz, ölüyüz. Bizim yükselmemiz olanaksızdır. Biz pek aşağı yaratıklarız. Türk olmak ayıptır. Hele müslüman olmak yaban olmakla eş anlamlıdır. Biz bir şey yapamayız. Şu giysilere bir bakınız : hiç bir Türkü şu biçime sokmak, ona şu akşam (suare) giysisini giydirmek, onu şu kadınlar topluluğuna katmak, ona şu biçimde, şu yolla, örneğin bir “Havana” içirmek, bir bardak “absent” bile tattırmak olanaklı mıdır? Bir Türk yaşayabilmek için Avrupalıyı yansılmaktan başka bir şey yapmamalıdır.”

Evet, bu kafa bir çoklarının kafasıdır. Dahası, aşırılığa varan bir yürek temizliği ile bir çoklarımız, bakanlıklarda bulunmuş önde gelen yöneticilerimiz bile, frenklerle bulduklarında ya da yabancı ülkelerde Türklüğü biraz kötülerler.

Bu kafa yapısı ruhumuzu küçöltüyor. Varmak istediğimiz amacı uzaklaştırıyor. Bize çok büyük bir kötümserlik veriyor. Demek oluyor ki Avrupa bizim ruhumuzu, duygumuzu, ahlâkımızı da fethediyor. ... Dünyada

hiç bir geri toplumun hiç bir soysuz bireyini bilmem ki ulusunu küçük görsün. Her ulus ilerlemiş olamaz. Her devlet İngiltere değildir. Ama Avrupalı olmamak da ayıp değildir. Ulusuyla alay etmek, namussuzluktur. Geri ulusun önde gelenleri, durumu bildiklerine göre, üyesi oldukları topluluğun bir kat daha yükselmesi için biraz çokca çaba harcamak zorunda değil midirler? Oysa üzüntüye, kötümserliğe, umutsuzluğa düşülür ve görülen şeylerin tümü kötü sayılırsa, artık yaşamaktan amaç ne olduğu anlaşılabilir. Böyle düşünenler büyük olduğunu sandıkları topluluğa girmelidirler; bozucu mikrop gibi, asıl ulusları içinde artık kokmamalıdır. İşte Avrupa bizim ruhlarımızı yalnız ele geçirmiş değil, bozmuştur da.

Bunun sorumlusu eğitim bakanlığımızdır. İyi düşünülürse Fatih Medreselerinden daha yüksek bir düzeyde bulunmayan Çenberlitaş yakınındaki daire, iş yapmayarak ülkeyi Avrupa'ya teslim etmiştir. Bizim ulusal bir amacımızın, bir ulusal eğitim yöntemimizin bulunmaması, eskidenberi katolik ve protestan okullarının ülkemizde olağanüstü ilerlemesine ve bu ilerleme de ruhumuzun bütün bütün bozulmasına yol açmıştır.

Her ne kadar gerek Roma Katolik papazları, gerekse protestan pastörleri, bu okulların şimdiye değin yalnız yurt çocuklarına yararlı olduğunu ve hiç bir müslümanı hıristiyan yapmadığını ileri sürüyorlar. Evet; Doğrudur. Robert College öğrencilerinden hiç bir müslüman öğrenci hıristiyanlaşmadı. Ama gerek bu okuldan, gerekse pek çok sayıdaki Amerikan ve katolik kurumlarından çıkan öğrenciler —bir takım südü bozuk olmayanlar dışında— ulus bilincinden, türklükten çıktılar. Bunlarda ruh kalmadı. Bunlar görünüşleriyle birer Amerikalı, cisimleşmiş birer Frenk oldular. Ama zavallıların ruhu öldü. Bunlar birer amaç sahibi olacaklardı. Bunlardan ulusça ve toplumca da yararlanılacaktı. Zavallılar kozmopolit kesildiler, gitti!

Şu yabancı okullar Türklük için ne büyük belâdır! Bunların sayısı, yoldan çıkardıkları erkek ve kız öğrencilerin sayısı, buna karşılık bizim eğitimimizin hiçliği, gerek protestan, gerek katolik misyonerlerinin Suriye ve Doğu İllerini ciddi biçimde denetim altında bulundurmaları, beni derinden üzüyor. Rumeli Hisarının hizasından günde iki kez Robert College'in önünden geçtikçe, o kocaman sarayları, Osmanlı ruhunu ele geçirmiş bir Amerika işgal ordusunun çadırları sanıyorum. Bu yeni Dünya kurumları, hem ele geçen İslam-dışı öğeleri —özellikle Bulgarları— bize üstün bir düzeye çıkarmaya uğraşiyor ve bunu bir amaç biliyor, hem de nasılsa avladığı çocuklarımızı manevi değerlerinden soyunduruyor.

Tonilatolarca Amerikan, katolik ve Fransız düşünce ve duygusu, tonilatolarca Türk ve müslüman karşıtlığı Anadolu ve Arabistan illerine,

her dakika yayılmaktadır. Suriye kangren olmuştur. Bunların islam-dışı ögelere sağladığı maddi üstünlük, bir süre sonra kendi yurdumuzda bizi paryalar düzeyine indirecektir.

Bu manevi fetih ordusuna karşı gelmek için eğitim bakanlığına on iki drednot, yüz batarya Krupp topu, bir iki milyon tüfek, bir iki milyar kartuş gerek. Bu araç ve gereçler ne Armstrong tersanesinden, ne Schneider fabrikasından, ne de Mavzer Yapımevinden gelir. Bunların sağlanması ülke içinden olabilir. Güzel bir Eğitim Temel Yasası, iyi bir eğitim yöntemi, sağlam bir ulusal erek, özverili, bilgili, büyük bir yurtseverlik sermayesine sahip öğretmenler ordusu, medreselerin öğretmen okullarına dönüştürülmesi, islam vakıflarının islam okullarına kayıtsız koşulsuz devri...

İşte sözünü ettiğim ordu ve donanma budur ve bunun silahlandırılıp donatılması da Avrupa'nın bir engellemesine uğramaz. Böyle bir savaş topluluğu ülkemizi geri alabilir. "Geri alabilir" diyorum, çünkü ülkemiz papas işgali altındadır.

Okullar gibi gazeteler ve hiç de edipçe olmayan edebiyatımız da bizi öldürüyor. Onlar yabancıların etkisine ve içimize girmesine yol açmışlardır.

Avrupa hükümetleri ve yıkımımızla ilgili olan Batı kurumları, bizlere hizmetten başka amaçlar için Karaköy köprüsünün öbür yanında bir takım gazeteler çıkarıyorlar. Bunun gibi aynı kurumlar bizim basınımızı satın alıyorlar. Zavallı halkımız, umarsız saf yüreklilerimiz bu saçma-sapan yayınların hem zevk inceliklerinin (?) baygını, hem de baştan çıkarıcı etkilerinin kurbanıdır. Bu gazeteler konusu en iyi bildiğim alanlardan birisidir. Son savaşlar sırasında bu iyiliksever yüce saltanatın çevirdikleri dolaplardan söz etsem şaşar kalırsınız. Basın yasası sınırsız koşulsuz düşmanları da korumasaydı, şu sayfalara ilginç birkaç sayfa daha ekleyebilirdim. Dünyada hiçbir devlet, ülkesi içinde böyle bir edepsiz, namussuz, kötü-niyetli, hayın, casus yabancı basına izin vermez. Şu bir iki ağır sözcük ile yazı temizliği kuralına aykırı düştüm sanmayınız. İçimdeki kızgınlık ve öfkeyi anlatmak için bu sözleri pek hafif buluyorum ve çok hoşgörülü davranıyorum kanısındayım.

Şuna inanıyorum ki hükümet ya da toplum aynı silahla bu sapık basına, özellikle Suriye'deki karışıklık çıkarıcı edebiyata kolayca üstün gelebilir.

Biz kendimizi bilmiyoruz. Kendimizi bildirmiyoruz. İçerde de, dışarda da bizi bilmiyorlar. Tanıtılmaya gereksinimiz var. Zaten her ulus, her devlet, tıpkı bir çikolata, bir konserve fabrikası gibi kendisi için duyuru

yapıyor. Başkaları bize karşı haksız duyurular yaptıkları halde, biz kendi yararımıza, saldırgan değil, savunucu ve yasal duyuru yaparsak suçlu mu oluruz?

Bir Frenk görür görmez kendimizi küçültüyoruz : İspanyollar ilk kez Güney ve Orta Amerika'ya girdiklerinde yerliler onları güneşin soyundan saymışlar. Avrupa bizim duygu ve düşüncemizi, dahası onurumuzu, saygı görme hakkımızı öyle ellerine geçirmiş ki, her Frenk gözümüzde kesinlikle daha büyük bir şeydir. Bu kafa yapısıyla hiç bir şey yapılamaz. Bu düşünceyle yenilgi ve tutsaklığı kabulden başka bir işimiz kalmaz. Hiç bir Bulgar bu kafada değildir.

Hınç tutucu değiliz. Hınç bir erdemdir. Düşmana karşı düşmanlık beslememek yakışıksız bir tutumdur. Bu yakışıksızlığın cezası yaşama hakkından yoksun kalmaktan başka bir şey değildir. Kuzu gibi yumuşağız. Onun için bizi kuzu gibi kesiyorlar. Averof'un gülleleri yüreğimizi delerken, İstanbul sokaklarında rum çocukları, başlarında Yunan bayrağı ve Averof adı yazılı şapkalarla geziniyor, hiç kimse ses çıkarmıyordu. Bu denli ilgisizlik ancak ölümlerde bulunabilir. Bağışla Tanrım!... Ölülerin haklarına saldırmayalım. Öyle sanırım ki bir yurtseverin mezarının yanında böyle bir Yunan çocuğu dolışsa, zavallı ölü, huzurlu yaşamına bir dakika ara verip böyle bir saygısızı çarpardı...

Rum okullarında Türk düşmanlığını sürdürmek için ne denli araç ve gereç olanaklıysa, istenmedik ölçüde vardır. Biz Rumların Osmanlılık duygularına sahip olmalarını istemiyoruz. Hayır! En yüksek hükümet katmanlarına çıkmış bir Rumun yüreğinin derinliğinde her dakika Pan Helenizm amacı tutuşmaktadır. Ama bunlardan yalnız bir şey istemek hakkımızdır : o da kendi ülkemizde bize hiç olmazsa saygı gösterebilirler. Okul defterlerinin üstüne varıncaya değin 'Büyük besleyici Averof'un (Omegas Averiyetis Averof) ya da, 'Türk yiyici kiral Kostantin, (Ovasilefes Kostantinos o Turku fagos)in resimleri buldukça, hiç doğal olmayan bir durum ortaya çıkar. Ama ben yine rum yurttaşlarımızı anlayışla karşılarım, kendilerine hak veririm. Türkler bunlara bu ölçüde hoşgörü gösterdikçe, niçin onlar yunanlılık duygularını açığa vurmasınlar? İki yüzlülük iyi bir şey midir?

III. KADIN SORUNU⁴

Gazetelerde yayınlanan kimi tartışmalarında ve özellikle bundan önce basılan "Osmanlı'nın Yıkılış Tarihi" adlı cildimde konuşma özgürlüğünün elverdiği ölçüde bu konuyu belki ilk kez olmak üzere eleştiri konusu

⁴ Celâl Nuri, *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaa-i İctihad, 1330 (1914), s. 72-82.

etmiştim. Bu alanın ne denli nazik olduğunu bilmez değilim. Şu kadar var ki nazikliği ile birlikte kadın konusunun enine boyuna tartışılmasından yanayım. Onun için bu konudaki düşüncelerimi özetle buraya alıyorum. Aşağıdaki görüşler bir çoklarınınca olasılık tanınmayan yeni bir toplumsal akım içermektedir.

Kadın konusu genel bir ağır konudur. Bizi ilgilendirdiği gibi bütün insanlığın da konusudur. Ama bu genel sorunun içinde bir de özel bir sorun, yani Türk ve müslüman kadınları sorunu vardır ki, bu bizi daha yakından ilgilendirir. İşi kapsamlı olarak ve birçok yönleriyle incelemek için, biraz da genel olarak konudan söz etmek gereklidir.

Kadın ile erkek arasında dünyanın her yerinde, bu ilerilik çağında bile bir eşitsizlik görülüyor. Kadınların durumunun pek gelişkin olduğu İskandinavya'da bile bu eşitsizlik belirgindir. (İsveç, Norveç, Danimarka, Rus kadınlarına ilişkin bir yazım "Şimal Hatıraları" adlı eserimde yer almaktadır.) Oysa akıl ve anlayış, beyin ve sinir yapısı vb. bakımlarından erkekle kadın arasında böyle bir eşitsizlik yoktur.

İnsan türünün dişi yarısı, yine de günden güne, haklarını geri almaktadır. Kadın eşitlik hakkını belirtiyor ve kullanıyor. Erkek de git gide onu, değerli bir hayvandan başka bir şey olmak üzere görmeğe alışıyor. İnsanlığın her iki yarısı aynı eşitlik konumunda çalışacak ve bunun sonucu olmak üzere aile yaşamı değişecek ve şimdiki cinsel ilişkiler daha akla uygun bir durum alacak olursa, gerçekten dünyada büyük bir ilerleme adımı atılmış olacaktır.

Avrupa yüzyıllardanberi bu amaca doğru gidiyor. Oysa bizde kadınlar başka, erkekler başka bir dünya oluşturur; biri öbürünü tanımaz; biri öbürüyle ilişkide değildir. Bu büyük çelişki gerçekten de Osmanlı'nın yıkılışının en önemli etkenidir. Kadınlar doğal olmayan bir yaşama mahkûmdurlar. Bizde kadınlar bugünkü durumda büyük bir bunalım geçirmektedir.

Eskiden kadınların, genel çalışmada, gerçek insan toplumunda gerekleri yok sanılırdı ve içgüdüsel istekleri söndürmek, kimi değersiz işlerde çalıştırılmak, daha doğrusu kullanılmaktan başka bir şeye yarayamayacakları düşüncesi geneldi. Sevinmek gerekir ki durum pek çok değişmiş ve hiç değilse bilim ve düşünce alanında kadının yeri belli olmuştur.

Bundan dolayı bugünkü tutumumuzun sürdürülmesi hem tehlikeli, hem de olanaksızdır. Eğer bunda diretecek olursak —açık söyleyelim— toplumumuz hemen hemen kangren olur. Bu hapislik yaşamı yaşam değildir. (Şunu da söyleyelim ki bu ne eski islâm kurallarına, ne de eski Türk adetlerine uygundur!).

Böyle ileri bir zamanda, eski çağlar örf ve adetlerinin korunmasına olanak bulunamayacağından, toplumumuz içden içe kokuşacaktır ya da kokuşmaktadır. Kadın şimdi içinde kıvrıldığı baskıcı sınırlamalarla ne annelik ve eğiticilik, ne de eşlik ve yaşam arkadaşlığı görevini yerine getirebilir. Türk kadınları insanlığın kısıtlı üyeleri durumundadır. Kadının katkısı ve katılımı olmadan bir toplum ilerleyemez. Kadınsız bir toplum dilsiz bir adama benzer. Öğrenimden, türlü işlere katılmaktan, ilerleme ve gelişmelere karışmaktan yasaklanmasını gerektiren ne nakle, ne de akla dayalı hiç bir gerekçemiz yoktur. Yavaş yavaş adetlerimizdeki bu orta-çağcılıktan çıkmazsak... biz Türkler ve müslümanlar toplumca kötürüm oluruz.

Avrupa kadınlarının, "feministleri"nin programlarını haydi geçici olarak ülkemiz için fazla ve gereksiz sayalım; hiç olmazsa Batı'nın her ülkesinde kadınlar için uygun görülen yolu izlemekte sakınca görmeyelim. Rusya'da müslüman kadınları "örtünme" bilmedikleri halde, hiç kuşkusuz bizim kadınlarımızdan ileridedirler. Diyebilirim ki en ileri müslüman kadınları Rusya'dadır. Bu yolu daha biraz yakından, daha biraz önem vererek incelemeliyiz. Gerçi ora kadınları da istenen ölçüde ileri sayılamazlarsa da, bunların elde ettikleri sonuç yine de küçük görülemez. Acaba Rusya'da müslüman kadınlar böyle Avrupalı bir yolu benimsedikleri için ahlakça çöktüler mi? Asla! Sanırım oranın 'örtünme' bilmeyen tutumlarının sakıncalarıyla şu eskimiş Bizans'ta çarşafı istemeye istemeye giyip örtünen kimi kadınlar arasında çok büyük fark vardır.

Yazık, çok yazık! kadınlarımızda gerileme ve çöküntü on onbeş yıldan beri ilerleyen bir verem gibidir. Yine yazık, çok yazık! düşünenlerimiz arasında, bir yasak meyve imiş gibi, bu sorunu karıştıran olmuyor. Kafes altlarında neler olup bitiyor? Bunlar ders alacak bakışlardan uzak, bizim için kesin bir ayıp olmak üzere, ulusun doğal gücünü kemiriyor. (Bu durum ne islamın kurallarına uygundur, ne de Türk ulusunun karakter ve erdemine). Biyolojik ve toplumsal sorunlarımızla uğraşmaktan utanmayalım. Her nerede pislik ve ikiyüzlülük, gerileme ve utançlar varsa, onların üzerinden perdeyi atalım; en güçlü "pulverizatör"lerle (püskürteçlerle), durmadan daha çok kokuşan maddeleri boşaltalım. (İslam ve Türk dünyalarında korunmasına bunca özen gösterilen) "karakter temizliği" ve namusluluk ancak böylece sürdürülebilir.

Uygarlık, kimi özellikleri bir yana bırakılırsa, git gide genel bir nite-lik kazanıyor. Yani kimi yol ve yordamlar, kimi araç ve gereçler yaygınlaşıp, her yerde kabul ediliyor. Örneğin geçim ve birlikte yaşama yolları aşağı yukarı Avrupa'nın ve Amerika'nın her yerinde birdir. Bu toplumlar- da kadının yeri bizimkinden yukarı olursa elbette bizde uygunsuzluklar çıkar; elbette bu durum günden güne bozulmalara neden olur. Onun için

ilkel bir toplum olmaktan çıkmalıyız. Erkeklerimiz ne denli ilerlerse ilerlesinler, kadınlarımız da onlarla orantılı olarak ilerlemezlerse iş yarıda kalır; tam olarak uygarlaşamayız. Yeryüzünde erkeklerinin ilerleyip de kadınlarının geri durumda kaldığı bir ulus yoktur. Kadın başka, erkek başka bir ulus olamaz. Bir ulusun erkek yarısı dişi yarısından bağımsız yaşayamaz. Kadın erkeği, erkek kadını geliştirir ve tamamlar.

Kırk-elli odalı saraylar, sayısız karılar ve odalıklar modası artık geçmiştir. Bu çağda siyasette olduğu gibi, birlikte yaşama yollarında da bas-kıçılık olanaksızdır. Her yerde kadınların düzeyi yükseltildiği halde, biz bizimkilerin düzeyini olduğu gibi bırakamayız. (Bırakacak olursak sonunda korkunç bir devrime yol açmış oluruz. Nitekim bu toplumsal devrim bizde olanca korkunçluğu ile başlamıştır.)

Bugün durumumuza ve adetlerimize tümenden yabancı bir Amerika ya da Avustralya düşünürü İstanbul'a gelip doğasındaki sağduyu ve işlemsel düşünüşü ile bizim kadınlarımızın koşullarını bir inceleyecek olursa üzüntü ve şaşkınlık içinde kalır. Kimi geri toplumlar bir yana bırakılacak olursa, bu adam Avrupa ve Asya'nın birleştiği yerde böyle geri bir toplumun bulunacağına bir türlü inanamaz. Ne yazık ki bu geri toplum işte biziz! Doğu sorununun en büyük nedeni —inanınız— bu kadın sorunudur!

Bilim ve güzel görgü çerçevesi içinde bu karmaşık sorunları tartışmaktan hiç çekinmeyelim. Kadınlarımızın toplumsal, duygusal, ruhsal, düşünsel ve ahlaksal durumlarını incelemeye biraz alışalım. Ulusun bir yarısı, bir bakıma can çekişir gibi bir yaşam sürüyor. Bu yaşamda sevinç ve neşe, istek ve umut, erek ve amaç aranmamalıdır. Bu uzun alışkanlık zavallı kadınlarımızda bir çok duyguları, pek değerli yetenekleri söndürmüştür. Şundan hiç kuşku duymam ki, bu yaşam biçimi kadınlarımızın beynine nicelik olarak da, nitelik olarak da etki yapmıştır. Vücutlarını ve yapılarını da yıkıyor. Büyük Petro'ya gelinceye değin Rusya'da da kadınlar bizde şimdi olduğu gibi sürekli tutuklu idiler. "Terem" denilen harem daireleri —ki, kalıntısı bugün Kremlin'de görülmektedir— kadınlar için bir cehennem idi. Deli Petro... yaklaşık iki yüz yıl önce buna bir son verdi... Deli Petro nasıl oldu da bu büyük devrimi başardı ve Rusya'yı sanki Asya'dan Avrupa'ya aktardı. İşte bizim için en çok yararlanılabilecek bir inceleme alanı... Acaba Büyük Petro, o devrimci deha çıkma-yıp da "Terem" uygulaması Rusya'da bugüne değin tüm gücüyle sürseydi, bugün saygıyla karşılaştığımız bu ilerlemeler moskof ülkesinde gerçekleşebilir miydi? Biz buna hiç olanak tanıyamayız. Bunun gibi bizden başka dünyanın uygar ülkelerinde kadınlar "terem"lerde otursalardı akıl üzere ne çıkarılabilir? Bu uygarlık ortaya çıkar mıydı?

Alışkanlığa düşkün ve tutsak olmayalım. Uzun bir geçmiş bizi aldatmasın! Kendimizi toplayalım ve yolumuzun yordamımızın ne denli ilkel, "orta çağcıl" olduklarını uzak görüşlülükle göz önüne alalım. Kadınların eğitimine son derecede önem verelim. Kadınların moral düzeyini yükseltmek yoluyla onların kurtulmasına çalışalım. Kadınlar ancak moral düzeylerinin yükselmesi yoluyla kurtulabilirler. (Kadın sorununu) ancak eğitimin ilerlemesi yoluyla çözmeye çalışmalıyız ki kadınlarımız haklarını elde ettiklerinde bunun değerini ve saygınlığını kavrayacak bir durumda bulunsunlar. Kadınların hiç erginleşemedikleri yolunda bir kanı bulunduğu bilinmektedir. Biz gerçi bu düşünceye katılamazsak da şurasını belirtmekten de uzak kalamayız ki kadın gerçekten bugün ergin olmayan bir kişi durumundadır... Yapacağımız şey onun düzeyini eğitim yoluyla yükseltmektir. (Bu düşüme gerçekleşinceye değin acaba gerilemeyi durdurmak olanaklı mıdır? Bir de bu yola asla vakit yitirmeden başlamak gerekir. Çünkü toplumsal yapımıza bulaşmış bulunan bugünkü kangren tohumlarının etkilerini gösterip her yere bulaşmaması olanaksızdır.)

İşte ulus varlığına ilişkin önemli, pek önemli, sonuçları ve yol açacağı başka olaylar bakımından pek yaman bir sorun! Biraz da bu yöne kafa yoracak, bunu kaygı edinecek aramızda bir insan var mı? Acaba ilgisizliği, kafa tenbelliğini bir dakika olsun bırakıp bu konuyla uğraşacak büyüklerimiz, düşünce adamlarımız var mı? Eğer yoksa, yalnızca kılıca dayanarak varlığını sürdüren bu ulusa, bu dayanak da kalmayınca, gerçekten yazıktır. Onun sonu, bu yükselme çağında pek üzücü olacaktır.